

Катерина Юріївна КСЕНОФОНТОВА

старший науковий співробітник,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Ксенофонтowa, К. Ю. Функціональні питання формування системи господарського самоврядування в аграрному секторі економіки [Текст] / Катерина Юріївна Ксенофонтowa // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 3. – С. 126-132. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Предметом статті є функціональні питання формування системи господарського самоврядування в аграрному секторі економіки. Мета роботи - розв'язати функціональні питання становлення системи господарського самоврядування в аграрному секторі економіки як складового елементу формування громадянського суспільства. Використано наступні методи: метод аналогій, експертний метод, аналізу і синтезу. Результатом статті є пропозиції щодо унормування функціональних напрямів діяльності організацій громадянського суспільства в аграрному секторі економіки. Результати можуть бути використані при унормуванні господарської діяльності галузевих організацій громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство; організації громадянського суспільства; аграрний сектор; система господарського самоврядування; функціональні питання; унормування.

Kateryna Yuriivna KSENOFONTOVA

Senior Research Fellow,
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»

FUNCTIONAL ISSUES OF FORMING OF THE SYSTEM OF ECONOMIC SELF-GOVERNMENT IN THE AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY

Abstract

The subject of the article is the question of economic government functional system formation in the agricultural sector. The purpose of the research is to resolve functional issues of a system of economic government in the agricultural sector as a constituent element of the formation of civil society. The following methods have been used in this paper: a method of analogies, expert method, method of analysis and synthesis. The proposals as for the arrangement of functional activities of civil society organizations in the agricultural sector can be determined as the main results of the investigation. They can be used in the process of arrangement of economic activity of industry organizations of civil society.

Keywords: civil society; organization of civil society; agrarian sector; system of economic selfgovernment, functional issues; arrangement.

JEL classification: Q000

Вступ

В Україні проблема розвитку міжгосподарського самоврядування набуває все більшої актуальності, а сама система знаходиться на етапі становлення. Однак єдиний концептуально-науковий підхід до організації національної системи міжгосподарського самоврядування, який можна було б покласти в основу удосконалення управління аграрним сектором, відсутній. Тому на сучасному етапі здійснюється активний пошук механізмів взаємодії держави і господарської спільноти.

Однією з невід'ємних ознак ефективного державного управління в умовах ринкової економіки стає розвиток громадянського суспільства та активна співпраця між представниками громадськості та держави. Зміни, що відбулись у процесі трансформації соціально-економічних відносин, та ті зміни, яких

ще потребує організація агропромислового виробництва, вимагають відповідної адаптації системи державного управління. Зазначену адаптацію слід здійснювати в напрямі демократизації та передачі громадським об'єднанням частини державних повноважень із питань управління розвитком агропромислового виробництва.

У спрощеному трактуванні громадянське суспільство (CS-civil society) можна визначити як сукупність формальних та неформальних інститутів (системи взаємовідносин, правил, норм, традицій) та організацій, яка поєднує окремих особистостей або їх родини із приватним бізнесом та державою. Виявом розвитку громадянського суспільства є створення організацій громадянського суспільства (CSO - civil society organization) з узгодження різних питань суспільного розвитку. Визначальними особливостями таких організацій є добровільність і неприбутковий (некомерційний) характер участі в їх роботі громадян. У зв'язку з цим актуальністю відзначаються дослідження сукупності питань формування громадянського суспільства в Україні та особливостей формування системи господарського самоврядування в аграрному секторі економіки.

Дослідженню питань формування громадянського суспільства присвячені роботи Нагорного В. Д. [1], Аузана О. О. [2], Тамбовцева В. Л. [2, 3], Саламона Л. та Анхайера Х. (Salamon L., Anheier H.) [4, 5], Біліса Д. та Гленнерстера Х. (Billis D., Glennerster H.) [6], Роуз-Аскермана С. (Rose-Ackermann S.) [7], Нисканен В. (Niskanen W.) [8] та багатьох інших учених. Результати їх наукових досліджень акцентують увагу на загальних питаннях формування громадянського суспільства. Проте подальшого дослідження потребують особливості формування громадянського суспільства в різних галузях економіки, зокрема в аграрному секторі.

Мета та завдання статті

Мета статті – обґрунтувати розв'язання функціональних питань становлення системи господарського самоврядування в аграрному секторі економіки як складового елементу формування громадянського суспільства.

Завдання статті – узагальнення закономірностей розвитку аграрних ринків; визначення відповідності законодавчої бази потребам розвитку галузевих організацій громадянського суспільства; унормування функціональних напрямів діяльності організацій громадянського суспільства в аграрному секторі економіки України.

Виклад основних результатів дослідження

Структурний аналіз галузевих об'єднань свідчить про достатньо рівномірний розподіл таких формувань за підгалузями аграрної сфери та широке охоплення ними основних продуктових ланцюгів. Так організації, що об'єднують товаровиробників основних видів сільськогосподарської продукції (зерна та хлібобулочних виробів, молока та молокопродуктів, м'яса та м'ясопродуктів, олії, цукру та кондитерських виробів, плодоовочівництва та виноробства), становлять 49,2 % від загальної кількості галузевих об'єднань. Ще 14,8 % – об'єднання загального спрямування, що представляють інтереси певних категорій товаровиробників.

Учасниками діалогу між представниками громадськості та державою з питань розвитку агропромислового комплексу на національному рівні сьогодні виступає 61 галузеве об'єднання. Серед них 20 об'єднань або 32,7 % становлять громадські організації. Зазначені об'єднання створені відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян» [9] для захисту законних соціальних, економічних, творчих, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів громадян. А решта – 41 (67,3 %) є господарськими об'єднаннями. Вони створені відповідно до положень Господарського кодексу України [10] шляхом реорганізації агропромислових об'єднань, які в період планової економіки ефективно виконували частину повноважень державного управління галузями АПК. Ці громадські об'єднання фактично є носієм інтересів суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм за видами економічної діяльності. Вони створені на базі застарілої законодавчої бази із різноплановими та нечітко окресленими функціями і повноваженнями.

Водночас поділ на громадські організації та господарські об'єднання громадян за структурою галузі є досить нерівномірним.

Якщо серед галузевих об'єднань загального спрямування громадські організації займають досить значну частку (66,7 %), то серед об'єднань виробників за продуктовими ланцюгами переважають господарські об'єднання. А молокопродуктовий, олійний, цукровий продуктові ланцюги взагалі представлені винятково останніми. Такі об'єднання фактично є наступниками виробничих, виробничо-наукових та республіканських аграрно-промислових об'єднань, створених у системі колишнього Держагропрому УРСР [11]. У середині 90-х років XX століття ці структури, відповідно до Державної програми демонополізації економіки і розвитку конкуренції [12-13], були реорганізовані в об'єднання підприємств (асоціації, корпорації, концерни та інші форми об'єднань підприємств). Вони діяли на основі Закону України «Про підприємства в Україні» [14] 27 березня 1991 року № 887-XII (втратив

чинність). Пізніше відповідні положення зазначеного Закону увійшли до Господарського кодексу України. Такі об'єднання створені на основі застарілої нормативної бази, з різноплановими та нечітко визначеними функціями і повноваженнями. Тому вони не в змозі виконувати покладені на них функції.

Рівень залучення суб'єктів господарювання до самоврядного управління галузями агропродовольчої сфери є дуже низьким. Так, наприклад, у зернопродуктовому ланцюгу Українська зернова асоціація може представляти інтереси 36,5 тис. сільськогосподарських підприємств, що виробляють зернові культури [15]. Фактично, до її складу входять лише 38 членів. При цьому серед них переважають торгівельні підприємства. З майже 800 хлібопекарських підприємств [16] членами галузевих об'єднань є лише 182 підприємства.

З 1754 м'ясопереробних підприємств Національна асоціація виробників м'яса та м'ясопродуктів «Укрм'ясо» охоплює лише 75 найбільших. З 22,3 тис. сільськогосподарських підприємств, що вирощують соняшник, членами асоціації «Укроліяпром» є лише 40.

За результатами проведеного аналізу встановлено, що однією з причин пасивної громадської позиції суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери є відсутність у галузевих об'єднань належних інструментів комунікації – власних сайтів та друкованих засобів масової інформації. Серед 9 об'єднань загального спрямування сайти мають 6, а газети – 3 формування. Водночас серед продуктових об'єднань це співвідношення ще менше: в молокопродуктовому ланцюгу – серед 5 об'єднань 3 мали сайти і 1 журнал, у м'ясопродуктовому з 7 відповідно 2 та 1, у плодоовочевому серед 9 об'єднань жодне не має друкованого органу, а власний сайт створили лише 3. Стосовно значної частини об'єднань відкрита інформація взагалі недоступна (таблиця 1).

Таблиця 1. Діяльність галузевих об'єднань в АПВ

Продукти/галузі	Кількість організацій	Форма організації			Діяльність з представництва та захисту інтересів			Комунікації	
		Громадські організації	Асоціації	інші	Підготовка та експертиза нормативно-правових актів	Участь у громадських радах при ОВВ	Співробітництво з міжнародними організаціями	Веб-сайт	Друковані ЗМІ
Сільськогосподарські громадські організації загального спрямування	9	6	2	1	7	5	1	5	3
Зерно	4	2	2	-	4	3	1	3	1
Молоко	5	-	4	1	4	4	1	3	1
М'ясо та м'ясопродукти	7	1	2	4	3	4	-	2	1
Олія	3	-	3	-	2	2	-	2	-
Цукор та кондитерські вироби	2	0	1	1	1	1	-	1	1
Плодоовочевої продукції та виноробства	9	3	3	3	9	9	-	3	-
Інші продовольчі продукти	12	5	7		3	3	-	5	1
Агросервісне обслуговування та постачальники засобів агрохімії	6	2	2	2	2	2	-	1	-
Ринкова інфраструктура	4	2	2	-	2	-	-	2	1

Основною причиною небажання вітчизняних підприємців об'єднуватися є низький рівень виконання наявними структурами своїх функціональних повноважень. Так дослідницьку та інформаційно-консультаційну діяльність декларує переважна більшість галузевих об'єднань. Проте найбільш очевидна їх функція – забезпечення представництва та захисту інтересів – виконується слабо.

Найбільш активну участь у формуванні та реалізації державної політики беруть об'єднання загального спрямування. Вони задіяні у нормотворчій роботі (7 об'єднань) та в роботі громадських рад. За продуктовими ланцюгами найбільш дієвими є об'єднання, що представляють товаровиробників зерна та хлібопродуктів, молока та молокопродуктів, олії, плодоовочевої продукції та вина. В інших випадках свої обов'язки виконують тільки окремі галузеві формування.

Загальноорганізаційні питання створення та функціонування громадських галузевих організацій загалом вирішено в процесі удосконалення вітчизняного законодавства. При цьому до компетенції самоорганізації таких структур належать окремі незначні проблеми.

Забезпечення виконання громадськими галузевими організаціями комплексу властивих їм функцій потребує прийняття нормативно-правових актів за наступними функціональними напрямками: а) представництво та захист інтересів; б) надання послуг; в) саморегулювання галузевих ринків.

а) Представництво та захист інтересів.

Представництво та захист інтересів традиційно вважається ключовою функцією громадянського суспільства. Вона сприяє демократизації та децентралізації системи державного управління, забезпечує налагодження конструктивного діалогу між органами державної влади, суспільством та представниками бизнес-сектору.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 року № 1035-р схвалено «Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» [17]. Реалізуючи державну політику у сфері розвитку демократії, Кабінет Міністрів України 3 листопада 2010 року видав Постанову № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [18], якою затвердив «Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики» та «Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади».

Важливим кроком на шляху активізації громадської ініціативи є Указ Президента України «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [19] 25 січня 2012 року № 32/2012. Цим Указом затверджено «Положення про Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства та персональний склад Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства». Крім того, основна частина завдань державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, визначені в Стратегії [20], спрямовані на налагодження взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади та активізацію ролі громадськості у процесах формування та реалізації державної політики.

Згідно із зазначеними документами галузеві об'єднання залучаються до консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики через відповідні Громадські ради. Зазначеним радам надаються наступні повноваження:

- ініціювання та надання пропозицій до плану проведення консультацій з громадськістю;
- отримання всіх проектів відповідних нормативно-правових актів та інформаційно-аналітичних матеріалів до них;
- залучення до організації і проведення публічного громадського обговорення та вивчення громадської думки.

Результатом цього стала активізація процесу створення громадських рад при центральних органах виконавчої ради. Так 31 січня 2012 року відбулось перше засідання Громадської ради при Міністерстві аграрної політики та продовольства України. До її складу входять керівники та довірені особи 88 галузевих асоціацій АПВ. Також галузеві об'єднання агропродовольчої сфери представлені в Громадських радах при: Державній інспекції сільського господарства, Державній митній службі, Державній ветеринарній та фітосанітарній службі, Державній санітарно-епідеміологічній службі. Проте залишаються неврегульованими процедури взаємодії громадських рад та органів виконавчої влади. Зокрема в чинному Положенні про Міністерство аграрної політики та продовольства України [21] відсутнє поняття «громадська рада» і не передбачено процедури взаємодії Міністерства з цим органом. Тому актуальною є розробка змін до Положення про Міністерство, що конкретизують механізми взаємодії з Громадською радою.

б). Надання інфраструктурних послуг.

Як показує практичний досвід, сільськогосподарські виробники очікують від об'єднання додаткової користі від отримання колективних інфраструктурних, маркетингових, координаційних, інформаційно-консультаційних та інших послуг у процесі просування сільгосппродукції на аграрному ринку.

Для стимулювання об'єднання сільгоспвиробників доцільним є запровадження державної фінансової підтримки статутних напрямів діяльності громадських організацій, що збігаються з пріоритетами державної аграрної політики. Такий підхід повністю відповідає положенням Стратегії, зокрема заходу «Реалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні щодо створення економічних стимулів для стабільного функціонування інститутів громадянського суспільства та зміцнення їх економічного потенціалу».

Це передбачає:

- сприяння впровадженню механізмів соціального замовлення з урахуванням кращого вітчизняного та європейського досвіду;
- запровадження єдиної методики визначення пріоритетів державної фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства;

-
- запровадження єдиного порядку розподілу коштів для державної фінансової підтримки програм та проектів інститутів громадянського суспільства на конкурсній основі;
 - удосконалення порядку залучення інститутів громадянського суспільства до розроблення та реалізації місцевих цільових програм;
 - запровадження у Державному бюджеті України обов'язкового планування видатків на державну фінансову підтримку інститутів громадянського суспільства.

Можливості щодо використання коштів державної фінансової підтримки діяльності громадських організацій по реалізації завдань державної чи місцевої політики були суттєво обмежені положеннями частини першої ст. 87 Бюджетного кодексу України [22].

Видатки з державного бюджету передбачались на: державну підтримку всеукраїнських громадських організацій інвалідів і ветеранів, державну підтримку молодіжних громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, громадських організацій культури і мистецтва, що мають статус національних. Проте ситуація змінилась з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» [23] від 16 жовтня 2012 року № 5428-VI. Це передбачає фінансову підтримку громадських об'єднань на конкурсних засадах для виконання завдань державної політики (зміни до ст. 87) та регіональної політики (зміни до ст. 91).

Необхідно зазначити, що ці зміни вступили в дію з 1 січня 2014 р. У зв'язку з цим для громадських об'єднань аграрної сфери стала актуальною Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1049 (п.15) «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими організаціями та творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка» [24].

Одним з головних критеріїв для визначення переможця конкурсу є відповідність пропозиції цілям та пріоритетним завданням загальнодержавних та/або регіональних програм. Тому Мінагрополітики необхідно визначити перелік пріоритетних цілей та завдань, на вирішення яких мають бути спрямовані програми громадських організацій, що претендують на державне фінансування. Поряд з цим слід провести громадське обговорення проекту такого акту відповідно до «Порядку проведення консультацій з громадськістю». Після внесення відповідних змін та доповнень необхідно затвердити зазначений перелік відповідним наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України.

в) Саморегулювання галузевих ринків.

Роль саморегульованих об'єднань у реалізації державної аграрної політики можливо підвищити за умови надання їм більших повноважень щодо реалізації підтримки агропромислового виробництва за правилами СОТ. Також цьому сприятиме надання цим об'єднанням можливості регулювання питань розвитку продуктових сегментів аграрного ринку, правил економічної поведінки на цих ринках тощо. Розвиток зазначених аспектів не повинен суперечити антимонопольному та іншому чинному законодавству. Врегулювання внутрішньої діяльності саморегульованих об'єднань в агропродовольчій сфері доцільно спрямувати на застосування паритетних цін по всьому ланцюгу руху товарів та на підвищення якості виробництва та продукції учасників. Це можна зробити шляхом підвищення контролю і відповідальності учасників саморегульованого об'єднання, участі у розробці та дотриманні стандартів, формуванні галузевих вимог до продукції та порядку здійснення господарської діяльності. Акцентами удосконалення діяльності можуть бути підтримання або перевищення чинних законодавчих імперативів.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Узагальнення закономірностей розвитку аграрних ринків у різних країнах доводить доцільність розвитку в Україні інституту організацій громадянського суспільства. Чинна сьогодні система таких організацій заснована на недосконалій законодавчій базі. У такому вигляді вона не здатна виконувати свої функції: представництва та захисту інтересів, надання інфраструктурних послуг та саморегулювання галузевих ринків. Тому унормування функціональних напрямів діяльності організацій громадянського суспільства буде сприяти формуванню якісно нової системи управління аграрним сектором економіки України.

Список літератури

1. Нагорный, В. Д. *Сельское хозяйство Канады. Корни успеха [Текст]* / В. Д. Нагорный. – Москва-Майкоп : ООО «Качество», 2004. – 328 с.
2. Аузан, А. *Экономическое значение гражданского общества [Текст]* / А. Аузан, В. Тамбовцев // *Вопросы экономики*. – 2005. – № 5. – С.28-49.
3. Тамбовцев, В. Л. *Государство как инициатор развития гражданского общества [Текст]* / В. Л. Тамбовцев // *Общественные науки и современность*. – 2007. – № 2. – С. 69-77.
4. Salamon L., Anheier H. *Social Origins of Civil Society: Explaining the Nonprofit Sector Cross-Nationally [Текст]* / L. Salamon, H. Anheier. - *Voluntas*, 1998, vol. 1.9, No 3. – P. 213-281.

5. Salamon, L. *Market Failure, Voluntary Failure and Third-Party Government : Toward a Theory of Government-Nonprofit Relations in the Modern Welfare State* [Text] / L. Salamon // *Journal of Voluntary Action Research*. – 1987. – vol. 16, No 1/2. – P. 29-49.
6. Billis, D. *Human Services and the Voluntary Sector: Toward a Theory of Comparative Advantage* [Text] / D. Billis, H. Glennerster // *Journal of Social Policy*, 1998, vol. 27. – P. 79-98.
7. Rose-Ackermann, S. *Altruism, Nonprofits, and Economic Theory* [Text] / S. Rose-Ackermann // *Journal of Economic Literature*, 1996, vol. 34, No 2. – P. 701-728.
8. Niskanen, W. *Non-Market Decision Making. The Peculiar Economics of Bureaucracy* [Text] / W. Niskanen // *American Economic Review*. – 1968. – vol. 58. – P. 293-305.
9. Про об'єднання громадян [Електронний ресурс] : закон України від 16.06.1992 р. № 2460-XII. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
10. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
11. Про схему управління Держагропрому УРСР [Електронний ресурс] : постанова Ради міністрів Української РСР від 23.08.1988 р. № 250. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
12. Про Державну програму демонополізації економіки та розвитку конкуренції [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 21.12.1993 року № 3757-XII. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
13. Про план заходів, спрямованих на виконання у 1995 році завдань Державної програми демонополізації економіки і розвитку конкуренції [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.1995 р. № 288-р.. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
14. Про підприємства в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 27.03.1991 р. № 887-XII. . – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
15. Сільське господарство України [Текст] : статистичний збірник. 2011 р. / За ред. Н. С. Власенко. – Державна служба статистики України, 2012. – 402 с.
16. ЗМІ: В Україні більш як половина хліба виробляється нелегально [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/business/economics/1429698-zmi-v-ukrayini-bilsh-yak-polovina-hliba-viroblyaetsya-nelegalno>.
17. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 року № 1035-р.. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
18. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.2010 р. № 996. . – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
19. Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] : указ Президента України від 25.01.2012 р. № 32/2012.. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
20. Про стратегію державної політики розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації [Електронний ресурс] : указ Президента України від 24.03.2012 р. № 212/2012.. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
21. Про Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс] : указ Президента України від 23.04.2011 р. № 500/2011. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
22. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 8.07.2010 р. № 2456-VI. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
23. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України [Електронний ресурс] : закон України від 16.10.2012 р. № 5428-VI. . – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
24. Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими організаціями та творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 12.10. 2011 р. № 1049. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

References

1. Nagornyy, V. D. (2004). *Sel'skoe hozjajstvo Kanady. Kornii uspeha*. Moskva-Majkop : Kachestvo.
2. Auzan, A., Tambovcev V. (2005). *Jekonomicheskoe znachenie grazhdanskogo obshhestva. Voprosy jekonomiki*, 5, 28-49.
3. Tambovcev, V. L. (2007). *Gosudarstvo kak iniciator razvitija grazhdanskogo obshhestva. Obshhestvennye nauki i sovremennost'*, 2, 69-77.
4. Salamon L., Anheier H. (1998). *Social Origins of Civil Society: Explaining the Nonprofit Sector Cross-Nationally*. *Voluntas*, 1.9 (3), 213-281.

-
5. Salamon, L. (1987). *Market Failure, Voluntary Failure and Third-Party Government : Toward a Theory of Government-Nonprofit Relations in the Modern Welfare State*. *Journal of Voluntary Action Research*, 16 (1/2), 29-49.
 6. Billis, D. & Glennerster, H. (1998). *Human Services and the Voluntary Sector: Toward a Theory of Comparative Advantage*. *Journal of Social Policy*, 27, 79-98.
 7. Rose-Ackermann, S. (1996). *Altruism, Nonprofits, and Economic Theory*. *Journal of Economic Literature*, 34, 2, 701-728.
 8. Niskanen, W. (1968). *Non-Market Decision Making. The Peculiar Economics of Bureaucracy*. *American Economic Review*, 58, 293-305.
 9. Pro obyednannya hromadyan: zakon Ukrayiny vid 16.06.1992 r. (1992). Retrieved from : <http://www.rada.gov.ua>.
 10. Hospodars'kyy kodeks Ukrayiny: zakon Ukrayiny vid 16.01.2003 r. (2003). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 11. Pro skhemu upravlinnya Derzhahropromu URSR: postanova Rady ministriv Ukrayins'koyi RSR vid 23.08.1988 r. (1988). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 12. Pro Derzhavnu prohramu demonopolizatsiyi ekonomiky ta rozvytku konkurentsyyi: postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 21.12.1993 roku (1993). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 13. Pro plan zakhodiv, spryamovanykh na vykonannya u 1995 rotsi zavdan' Derzhavnoyi prohramy demonopolizatsiyi ekonomiky i rozvytku konkurentsyyi: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 15.05.1995 r. (1995). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 14. Pro pidpryyemstva v Ukrayini: zakon Ukrayiny vid 27.03.1991 r. (1991). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 15. Vlasenko, N. S. (2012). *Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny: statystychnyy zbirnyk*. 2011 r.
 16. ZMI: V Ukrayini bil'sh yak polovyna khliba vyroblyayet'sya nelegal'no. (n.d.). [Elektronnyy resurs]. Retrieved from: <http://ua.korrespondent.net/business/economics/1429698-zmi-v-ukrayini-bilsh-yak-polovina-hliba-vyroblyayetsya-nelegalno>.
 17. Kontseptsiya spryannya orhanamy vykonavchoyi vlady rozvytku hromadyans'koho suspil'stva [Elektronnyy resurs] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 21.11.2007 roku # 1035-r. (2007). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 18. Pro zabezpechennya uchasti hromads'kosti u formuvanni ta realizatsiyi derzhavnoyi polityky [Elektronnyy resurs] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 3.11.2010 r. # 996. (2010). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 19. Pytannya spryannya rozvytku hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini: ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 25.01.2012 r. # 32/2012. (2012). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 20. Pro stratehiyu derzhavnoyi polityky rozvytku hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini ta pershocherhovi zakhody shchodo yiyi realizatsiyi: ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24.03.2012 r. # 212/2012. (2012). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 21. Pro Ministerstvo ahrarnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrayiny [Elektronnyy resurs] : ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 23.04.2011 r. # 500/2011. (2011). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 22. Byudzhetnyy kodeks Ukrayiny: zakon Ukrayiny vid 8.07.2010 r. # 2456-VI. (2010). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 23. Pro vnesennnya zmin do Byudzhetnoho kodeksu Ukrayiny: zakon Ukrayiny vid 16.10.2012 r. # 5428-VI. (2012). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.
 24. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya konkursu z vyznachennya prohram (proektiv, zakhodiv), rozroblenykh hromads'kymy orhanizatsiyamy ta tvorchymy spilkamy, dlya vykonannya (realizatsiyi) yakyykh nadayet'sya finansova pidtrymka: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 12.10. 2011 r. # 1049. (2011). Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2015 р.